

*К.К. Сатыбалдиева,
БГУ*

ТОКТОГУЛ САТЫЛГАНОВ АР БИРИБИЗДИН ЭЛЕСИБИЗДЕ!

Адамзаттын тарыхында ар бир доордун оз ойчулдары чыгып, алар адам баласын туура жолго багыттоо үчүн акыл-эсин, күчүн, жан-дүйнөсүн, дегеле баарын аракетке салып, оң жолду көрсөтүп, максатниети бузулуп бара жатса, аларга акыл-насаатын айтып, келечек жолду- адамзатты жана анын улуу баалуулуктарын сактоонун жолун көрсөтүп турган.

Адамзаттын кайгы-муңун өзүнүн жүрөк толтосунан өткөрүп, адилеттүүлүккө чакырган, акый-

катты самаган, ааламдык деңгээлде ой жүгүрткөн улуу инсандардын бири-талашсыз Токтогул Сатылганов.

Дүйнөлүк маданияттын тарыхында тууган элинин өлбөс духун элестетип, анын турмушунун бир бөлүгү болуп калган ысымдар көп. Аларды эл дайыма оозунан түшүрбөй сыймык менен атап, түбөлүккө эсинен чыгарбай сактайт.

Көп кырдуу өмүр жолду төкмөлүк зор таланты, терең ойчулдуугу жана комузда кол ойнотуу чеберчилиги менен элинин ардактуу төрүнөн орун алып келе жаткан Токтогул Сатылганов 1864-жылдын, 25-октябрында Кемен-Төбөдөгү Кушчу-Суу өрөөнүнүн төмөнүрөөк жагындагы Кыша деген жерде кеч күздө туулган.

Токтогул Сатылганов жарамазан, муң-зар, койчулардын конур-күүсү, жылкычылардын шырылдаңын бала чагынан баштап эле жогорку денгээлде аткарган. Мындай даражада аткаруунун негизги устаты–анын Энеси Батманын зор түрткүсү болгон. Баланын табийгат тартуулаган акындык шыгынын ойгонушу булактын көзүн ачкандай энесинин сөзмөрлүгү, шайырдыгы, жамактап ырдап коюу жөндөмү, кошокчулугу, элдик ыр, уламыш, жомокторду, кызык аңгемелерди көп билгендиги чон жардам берген. Ата-энесинин туура тарбиясынын артынан биз билген, биз даңзалаган, сыймыктанган акын, композитор Токтогул Сатылгановдун элеси турат. Талантын Токтогул Сатылганов оюн-зоок, кыз-оюндарда, аш-тойдо көп катышып, элдик салтык ырларды, сүйүү лирикасын кулак төшөп угуп, комуздун кубулжуган үнүн, табышмактуу кайрыктарын көкүрөгүнө түйүп жүрүп такшалткан.

А бирок эң негизги таланттык күчүнүн түрткүчү, «биринчи кыймылдаткычы» - бул ал жашаган коом. Коомдогу зордук –зомбулук, акыйкатсыздык, алдамчылыктын болушуна себепкер бай-манаптардын ырайымсыздыгы, сезимтал Токтогул Сатылгановдун бүткүл дүйнөсүн, моралдык принциптерине туура келбегендиктен, акын адилетсиз жарды жашоону өзүнүн чыгармалары аркылуу чагылдырып, элге жеткирген. Биринчи чыгармасы бекеринен «Жокчулуктун айынан» деп аталбаса керек. Акындын ошондой эле классикалык ыры-«Беш каман» - өзүнүн мазмууну, идеялык багыты боюнча абдан курч жана маанилүү келет. Ыр Кетмен-Төбө өрөөнүндө жашаган жети ата аталган калын букараны каалагандай калчап, зордук-зомбулук көрсөтүп келген кадимки Рыскулбектин беш баласы тууралуу болуп, акын алардын зөөкүрдүк менен элди талап жакырдантып жаткандыгын чагылдырган:

Балапандай уйпалап,
Чыгым салып эл жеңип,
чыркыратып жардыга,
эч бир тендик бербедин,
Жалдыратып жардыны
Жалгыз атын сен жеңип.

Манаптын беш бөрүсү албууттап барып жулуп жегени турса да, акын алардын анык жүзүн, алардын жырткычтык, ач-көздүк терс сапаттарын курч көргөзө алган. Ал эми Токтогул Сатылганов азыркы доордо төрөлүп, азыркы коомдун адилетсиздигине тушукса, анда ал киши колдуу болуп өлмөк беле? - деген суроо туулат.

Ушундай теңсиздикке тикеме-тике туруп, тайманбастан эл кызыкчылыгын ойлогон акын, демократты жашоонун сыноосубу, айтор, кадыр-баркы төмөндөгөн бий-болуштар, көптөн көздөгөн максатына жетип, Токтогул Сатылгановду 1898-жылы болгон Анжыяндык козголонго катышы бар деп, жалпысынан 29 киши менен кошо Намангандагы түрмөгө алып кетишет. Сүргүндө жүргөндө акындын таланты эргип, оргуштап чыгып, көптөгөн чыгармаларды жазып чыгат. Ушундай татаал жол-

ду өтүп Улуу акын кыргыз элине, тарыхка Ала-Тоонун боорундай, өчпөс из калтырды десек жанылышпайбыз.

Азыркы кезде Кыргызстанда болуп өткөн бир нече бийликтин төнкөрүшүнөн кийин Токтогул Сатылгановдун ыр саптары андан бетер өзүнүн актуалдуулугун көтөрө алды. Адилеттүү жашоого умтулуу, дайыма адамзаттын башкы максаттары болуп келген, максатты ишке элдик лидерлер ашырган. XIX кылымдын аягындагы элдик лидер-Токтогул Сатылганов элдин жашоосун жакшыртууну максат кылып, элди жакырданткан бий-болуштар менен күрөшүүнү чечкен.

Биздин убакытта, дагы деле эл жакшы жашоо үчүн күрөшүп келе жатышат. Болгону күрөшүүнүн формасы, методу башка, ал мөөнөткө жана учурга көз каранды.

Демек, элибиз эки ирет үй-бүлөлүк башкарууга тикеме-тике бет алып, өз өмүрлөрүнө кайыл болуп, элибиздин, кийинки муундардын жакшы жашоосу үчүн көтөрүлүшкө чыкты. Демократ Токтогул Сатылганов бий-манаптарга колунда комузу, жүрөгүндө мекенине болгон сүйүүсү, дилинен чыккан ыр саптары менен бет маңдай чыкса, азыркы кездин мекенчил атуулдары колунда желеги, жүрөгүндө оту, көзүндөгү огу менен үй-бүлөлүк бийликтин, тамырлашып кеткен коррупциянын заманына каршы чыкты. Дал Токтогул падышанын заманына, бай-манаптардын адилетсиздигине, ушулардын баарынан кутулуунун самаган. Агартуу доорунда айтылган: «Эл мамлекет учун кызмат кылбай, мамлекет эл үчүн кызматкылуусу керек» - деген позитивдуу ойду эстеп кетсек ашыктык кылбаса керек, андыктан бул ойдон мамлекеттин элинин кызыкчылыгын коргой албагандыгы, коомдо болуп жаткан бардык көрүнүштөр ачык айгинелеп турат.

Токтогул–эл мурасын сактоочу жана өнөктүрүүчү акын, композитор. Ой-санаасын сөз өнөрүнө бурган, төкмө ырчылык менен катар айтышты кесип кылган профессионал. Айтыш-акындык поэзиянын эң татаал түрүнүн бири жана оозеки эл чыгармачылыгынын чоң тармагы. Айтыш эл турмушунун түрдүү жагынан чагылдырылып, тийиштүү деңгээлде баяндап көрсөтүүгө жөндөмдүү. Азыркы кезде элибиздин сүймөнчүлүгүнө айланган Аалы Туткучев, Элмирбек Иманалиев аттуу төкмө-акындар, элибиздин желегин желбиретип, казак элинин төкмө-акындары менен айтышып, алдыңкы орундарга ээ болуп келе жатышат.

Ал эми Токтогул Сатылгановдун мурасын жолдогон, атасынын талантын улантуучусу жалгыз уулу Топчубайдын табийгаттын ташкындаган кырсыгыбы, өмүрүндөгү кубанычы каза табат. Аялы сүргүндөн келгенчекти башкага турмушка чыгып, карыган апасы Бурма жол карап жүрүп мөгдүрөп калат. Баласынан айрылган акын, кайгы муңга батып, калган чакта жакын туугандарынын бири Алике акынга мингенге жылык берген экен. Жылкысын минип алып, айыл аралып ыр ырдап жургон чакта, баласына арналган ырлары жарык көрөт. Тууган деген ушул экен да акындын баласы жок деп, өз уулун колунан жетелеп, турмуш жолундагы катаал убакытты бир аз болсо да женилдетүү үчүн Алаал уулу Жолдошту жанына жандаш кылып да берет. Анын артынан Токтогул Сатылганов Гүльсайра жана Бабажан аттуу бир кыз, бир уулдун атасы болот.

Азыркы кезде ошол алыс бир тууганы берген Жолдоштун уулу Токтогул Сатылгановдун жолун жолдоп, чоң атам деп Токтогул Сатылгановдун баскан жолдорун басып, Токтогул суктанган тоолорго суктанып, кээде жамактап кое берем дейт Жолдошев Искендер. «Искендер»- деп атын Ленинграддык скульптор аял (Манилова О.М.), улуу акын Токтогулдун баласы Бабажандын кошунасы, өзүнүн баласынын атынан койгон экен. Кийинчерээк Бабажандын үйүндөгү Жолдошев Искендердин сүрөтүн карап, эшекке минген сөлөкөтүн жасап Жолдошев Искендердин өзүнө берип жиберген экен. «Байланыштарыбыз көпкө үзүлбөй жүрүп, эне-балага айланып калдык» - дейт Жолдошев Искендер. Төкмө акын эмесмин, бирок, турмушта ар кандай көрүнүштөр болот эмеспи. Ошондой учурларда, эл арасында, той-топурларда жамактап ыр ырдап, айылдын көркү аталар демекчи, Жолдошов Искендер ар кандай шеринелердин көркүн ачып, Токтогул чоң атам берген кичинекей ширеңкедей баштыкты бекем көкүрөгүнө туюп жүрөт экен. Ошол кичинекей ширеңкедей баштыкта элибиздин сыймыгы, улуу акынга арнап жазган ыр саптарына көңул бурсак:

Улуу акын Токтогул чоң атамдын элесине!

Саз-Жийденин ичинде,
Салынган Током тамы бар.
Сайында аккан булакта,
Саябан чыккан талы бар.
Айтпасам акын Токомду,
Арбагы мага таарынар.
Торгойдой Током жашынан,
Тоо булбул экен ашынган.
Токтогул ырдап жатат деп,
Толкуган элим шашылган.
Тогуз күнү ырдаса,
Толкуну араң басылган.
Тогуз кайрык күү чертип,
Толкуган элин гүлдөтүп.
Торгойдой Током жүрчү экен,
Топусун башка бийлетип.
Досунун уулу Корголго
Толгон ырын үйрөтүп.

Токтогул атам даңктуу экен,
Торгой тилдүү нак чечен.
Томуктай баштын ичине,
Том-том ыр кантип батты экен.
Топурактын астында,
Тоготпой кантип жатты экен.
Сайраган булбул даңктуу экен,
Сары бал тил таттуу экен.
Сакадай чалдын ичине,
Сан миң ыр кантип батты экен.
Сандаган кыргыз эл журтун,
Сагынбай кантип жатты экен.
Үлгүсүн ырдын чачкансын,
Үйрөткөндүрсүн канчасын.
Кыялдан чыккан ырыңды,
Кыргыз элиң даңктасын.
Кылымдар бою кыйырбас
Кыраанда жашыл арчасын.

Жолдошев Искендер таятабыздын таңы Токтогул Сатылгановдун үйүн көрүү менен башталат, анткени алар бет маңдай жайгашышкан. Чолпон-Ата аталган айылда Токтогулдун чакан үйү, андан бир аз алысыраак улуу акынга арналып салынаган музей орун алган. Бул айыл дайыма башкача сезимдерди калтырат, анткени айылды курчаган аскалар, көчө бойлогон бактар, айылдын башынан аягына чейин бойлой аккан Узун-Акмат суусу айылдын көркүн ачат. Чолпон-Ата айылынын тургундары Саз-Жийдеде жайгашкан Токтогул Сатылгановдун мүрзөсүнө дайыма барып эскерип, куран окутуп турушат. Кызыгы Жолдошев Искендер таятабыздын уулдарынын баары комузга шыктуу келишет. Кечкурун мал жайгарып, талаа, эшик-эликтин ишин бүтүрөр замат, комузду колго алышып, күү чертип айылдык кечтерди өткөрүшөт.

Жыйынтыктап айтканда, Токтогул Сатылганов кыргыз элине калтырган мурасы өтө бай, жанрлыгы жагынан ар түрдүү, таанытычулук, эстетикалык, тарбиялык мааниси өтө зор. Токтогул Сатылганов эл арасында дагы деле, кадимки кечөөкүдөй эле, жашап келет.

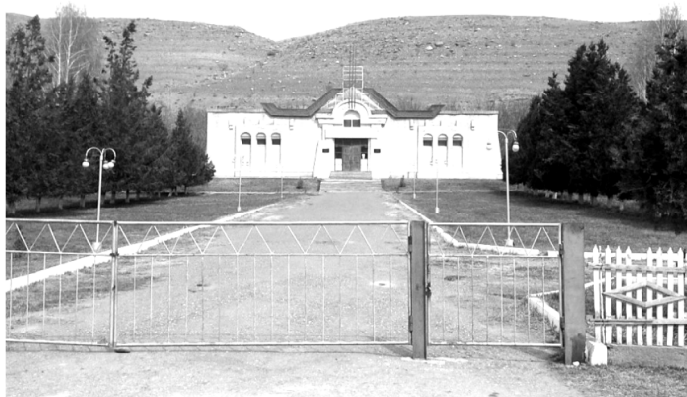
(Сүрөт №1, 2014.04.03)

(Сүрөт №2
Чолпон-Ата айылы, 2014.04.01)

(Сүрөт №5, 2014.04.01)

(Сүрөт №6,
Токтогул Сатылгановго арналган музей, 2014.04.02)

(Сүрөт №8,
Токтогул Сатылгановдун мүрзөсү,
2014.04.02)

Адабияттар

1. Айсаракунова Ж. Биздин жазуучулар.
Токтогул Сатылганов туулганына 125 жыл. –
Б., 1991.